

Baj Eszter: Az alapjogok közvetlen alkalmazhatósága bírósági eljárásokban

1. BEVEZETÉS

Az alapjogok közvetlen alkalmazhatósága rögtön a témával történt első találkozásom alkalmával megfogott. Ebben része lehetett a szellemileg igen inspiráló közegnek: képzésünk első félévében látogatást tettünk a Kúrián, ahol Darák Péter, a Kúria elnöke, más kúriai bírák és jogtudósok körében – a hosszú, szinte teljes jogi szaknyelv-használat mentes időszak miatt meglehetősen izgalommal – tettem fel első kérdésemet.

A kérdéskör komplexitása és bonyolultsága azonban csak a vonatkozó szakirodalom megismerése során mutatta meg magát. Nehezítette a tájékozódást a fogalmak többször tapasztalt nem letisztult meghatározása, nem konzekvens alkalmazása, a téma sokszoros összetettsége, és a kapcsolódó fogalmak szerteágazása.

Az alapjogok közvetlen alkalmazhatósága ugyanakkor az alapjogokról való gondolkodás rengeteg szféráját érinti: az alapjogok jogrendszerben elfoglalt helyét és arra gyakorolt hatását, az alapjogok hatályát, az alapjogi jogviszony szerkezetét, a bírói alapjogvédelem hatásköreit, a bírói jogértelmezést (és most csak néhány példát említettem).

A téma tehát nagyon izgalmas, de kicsit sem egyszerű.

Az alapjogok alkalmazhatósága rendes bírósági eljárás során a rendszerváltás, vagyis – témánkra kihegyezve – az alapjogok valódi jogokként elismerése óta foglalkoztatja a jogtudomány magyarországi képviselőit. Nemzetközi jogirodalmi hatások, az Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok gyakorlata a jogalkotással együtt folyamatosan alakítja az alapjogvédelem magyarországi rendszerét. A bírói alapjogvédelemben a legutolsó nagy léptékű változásokat az Alaptörvény és az Alkotmánybíróságról szóló CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.) hatályba lépése hozta. Az új szabályozás új hatásköröket, értelmezési kereteket, eljárásokat, bírói és alkotmánybírósági gyakorlatot hozott, egyúttal felpezsdítette az alapjogok hatályának kérdésével is foglalkozó tudományos közéletet.

Az alapjogok közvetlen alkalmazhatósága kiszakíthatatlan az alapjogvédelem komplex fogalom- és szervezetrendszeréből; írásomban igyekszem – a tanulmány adta keretek között – az általánostól a különös felé haladva ezekre a kölcsönhatásokra is kitérni.

Végül: az általam vizsgált tanulmányok és alkotmánybíróági határozatok alapján született meg a tanulmány konklúziója, amelyet az összegzésben fejtek ki részletesebben.

2. AZ ALAPJOGOK

A jelen tanulmány az alapjogoknak a bírósági eljárásokban betöltött szerepére koncentrált, így első lépésként az alapjogok fogalmát valamint a jogrendszerben elfoglalt helyüket és szerepüket szükséges tisztázni.

2.1. Az emberi jogok és az alapjogok elhatárolása

Ahhoz, hogy az alapjogok definíciójához eljussunk, első lépésként meg kell határoznunk az emberi jogok fogalmának tartalmát. Az emberi jogok először a XVIII. században jelennek meg jogi dokumentumokban. Legfontosabb jellemzői, hogy az emberrel veleszületettek, sérthetetlenek, elidegeníthetetlenek, és valamennyi embert megilletik. Az emberi jog alapvetően filozófiai, morális kategória, abban az esetben is, ha jogi természetű deklarációban kerül kinyilvánításra. Alapvető joggá, alapjoggá, vagyis valódi jogi kategóriává akkor válik, ha az állam elismeri, és érvényesülését biztosítja többek között azzal, hogy bíróság előtt kikényszeríthetővé teszi[1]. Az államnak az alapjogok érvényesítése körében a kötelezettsége ugyanakkor nem csak ebben merül ki: a bírói út mellett egyéb jogérvényesítési lehetőség például az ombudsman intézménye. Állami kötelezettség továbbá az alapjogok megfelelő törvényi szabályozása, jogi és intézményi garanciák kiépítése.

Az alapjogok – akárcsak az emberi jogok – valamennyi embert megilletik, akkor is, ha egy adott állam alkotmányában szerepelnek. Ehhez képest az állampolgári jogok kifejezetten az adott állam polgáraitra vonatkoznak, így ebből a szempontból szűkebb csoportot alkotnak.

2.2. Az alapjogok forrásai

Míg az alapjogok elsődlegesen az alkotmányokban jelennek meg, egyes alapjogokat szakjogi törvények tölthetnek meg tartalommal (pl. gyülekezéshez való jog). Ennek különösen akkor lesz jelentősége, amikor az alapjogok alkalmazhatóságára vonatkozó ellentétes elméleteket vizsgáljuk. Az alapjogok további forrásai a magyar jogrendszerben az Alkotmánybíróság

határozatai valamint a nemzetközi egyezmények, szerződések stb.[2]

2.3. Az alapjogok csoportosítása

Az alapjogokat legtipikusabban a jogirodalomban, illetve ezt követően az egyes jogi deklarációkban, alaptörvényekben való megjelenésük ideje szerint csoportosítják. Ez alapján megkülönböztetünk első, második és harmadik generációs alapjogokat.

Első generációs alapjognak számítanak azok a jogok, amelyek az emberi jogi gondolkodás legkorábbi szakaszában, a XVII-XVIII. században fogalmazódtak meg. Hívjuk klasszikus szabadságjogoknak is; elsősorban politikai és polgári jogok, jellemzőjük, hogy az államtól a jogokba történő be nem avatkozást, azaz tartózkodást várják el. A gyülekezési jog, a sajtószabadság, a lelkiismereti és vallásszabadság tipikusan első generációs alapjog.

A második generációs alapjogok a XIX-XX. század fordulójától kezdve jelentek meg. Lényeges különbség az első generációhoz képest, hogy az államtól tevőleges magatartást követelnek a jogok biztosítására. A gazdasági, kulturális és szociális (ECOSOC) jogok tartoznak ebbe a körbe, mint például a tulajdonhoz való jog, a munkához való jog vagy a gyermekek jogai.

A harmadik generációs alapjogokról a XX. század második felétől beszélünk; ezek jellemzően nem egyéni, hanem kollektív jogok, biztosításuk sokszor nemzetközi együttműködést igényel. Harmadik generációs alapjog az egészséges környezethez való jog, a békéhez való jog.

Számos más csoportosítási lehetőség adódik az alapvető jogokat illetően. Osztályozhatók aszerint, hogy egyénileg, csoportosan gyakorolhatók; érvényesíthetők egyénileg vagy csak kollektíven stb.

2.4. Az alapjogok szerepe a jogrendszerben

Az alapjogok jogrendszerben betöltött szerepére azért fontos röviden kitérni, mert az – ahogy a későbbiekben látni fogjuk – jelentős hatást gyakorol az alapjogi jogviszony szerkezetére, az alapjogok horizontális illetve vertikális, valamint a közvetett és közvetlen hatályára is. Az alapjogok szerepe jelentős viták tárgya. Egyik oldalon áll az alkotmányjogászok (nagy részének) csoportja; ők az alapjogok rendszerét olyan szervező erőnek tekintik, amely az egész jogrendszert áthatja, és valamennyi további jogág összes szabálya csak ennek fényében értelmezhető és alkalmazható. A kiváltképp a jelentős dogmatikával rendelkező szakjogágak képviselői ezzel ellentétben – bár az alapjogokat a jogrendszer

fundamentumaként elismerik – az alapjogoknak ennél szűkebb szerepet tulajdonítanak. A két nézetrendszerben rejlő különbségek a szakirodalmon túl az alkotmánybírósági döntések körül is tapasztalhatók (ezt részletesebben az 5.2. alfejezetben ismertetem).

Ahhoz, hogy az alapjogokat a jogrendszeren belül el tudjuk helyezni, szükséges meghatározni a társadalom működésével kapcsolatos céljukat. Téglási András összefoglalása szerint: „[a]z alapjogok elsődleges célja, rendeltetése ugyanis az, hogy korlátok közé szorítsák a közhatalmat, vagyis röviden: az államhatalom korlátozása[3]”. Az államhatalmat pedig az egyénnel szemben szükséges korlátozni annak érdekében, hogy élhessen veleszületett szabadságával. Az Alaptörvény I. cikke szintén ezt a megközelítést tartalmazza, amikor (1) bekezdésében kimondja, hogy az ember alapvető jogainak védelme az állam feladata.

Az államhatalom korlátozása mint cél elsősorban az első generációs alapjogokhoz kapcsolódik, mivel – ahogy korábban láttuk – ezek esetében elvárás az állam be nem avatkozása az egyén szabadságába. A második illetve harmadik generációs alapjogok az államtól már inkább tevőleges magatartást igényelnek. Az állam Alaptörvényben megfogalmazott védelmi kötelezettsége azonban valamennyi alapjog tekintetében megilleti az egyént.

2.5. Az alapjogi jogviszony

Az alapjogi jogviszony egyik, mégpedig a jogosulti oldalán tehát – az alapjogok természetéből fakadóan – az egyén áll, amely lehet magánszemély, egyes esetekben pedig jogi személy is. Az alapjogi jogviszony kötelezeti oldala az államot illetve valamely közhatalmat gyakorló szervet jelenti, mivel az alapjogok az állammal szemben fogalmazznak meg kötelezettségeket.

Ezt a klasszikus felállást töri át a joggyakorlat két olyan iránya, amely témánk szempontjából nem hagyható figyelmen kívül.

2018. Az első ilyen, amikor az állam egy szerve próbál az alapjogi jogviszony jogosultjává válni. Az Alkotmánybíróság 23/2018. (XII. 28.) AB határozata gyakorlatilag „beengedi” az alapjogi jogviszony jogosulti oldalára a Magyar Nemzeti Bankot (a továbbiakban: MNB) – vagyis egy egyértelműen állami, közhatalmat gyakorló szervet – azzal, hogy az Abtv. 27. §-a szerinti alkotmányjogi panasz (a továbbiakban: valódi alkotmányjogi panasz) eljárás során indítványozó lehet, azaz a saját alapjogi jogsérelmére hivatkozhat. A 23/2018. (XII. 28.) AB határozat ugyan megteszi azt a distinkciót, hogy a hivatkozott alkotmányjogi panasz alapjául szolgáló bírósági ügyben az MNB magánjogi jogalanyként járt el, és az Alkotmánybíróság már

az Alaptörvény hatálybalépése előtt kialakított és azóta is élő gyakorlata[4] alapján ilyen esetekben az indítványozói jogosultság megállapítható, a különvélemények kimagaslóan nagy (hét) számából az tűnik ki, hogy az ügy által felvetett kérdést nem sikerült teljes egyetértésben megválaszolni.[5]

A problémát az jelenti ebben az esetben, hogy felbomlik az alapjogi jogviszony hagyományos felosztása, és az állam egyszerre válik jogosulttá és a kötelezetté is. Ezáltal felvetődik a kérdés, hogy valójában kit illetnek meg az alapjogok. A jelenlegi alkotmánybírósági gyakorlat egyelőre a tisztességes eljáráshoz való jog esetében nyitotta meg a jogosulti pozíciót közhatalmat gyakorló szerv előtt; kérdés, hogy itt megáll-e, vagy tovább terjeszkedik más alapjogokra is.

3. A másik, komoly vitákat kiváltó lehetőség az, amikor egy magánjogi bírósági eljárás során két (természetes és/vagy jogi) személy viszonyában kerül hivatkozásra valamely alapjog. Ebben az esetben szintén felbomlik az alapjogi jogviszony struktúrája, hiszen az alapjog kötelezettje is az állam helyett magánjogi jogalany lesz, vagyis az eredetileg vertikális jellegű alapjogi jogviszony horizontálissá válik. „A német jogirodalomban ezt az alapjogok »Drittwirkung«-jának, az állampolgárok egymás közötti viszonyaiban való hatásának nevezték el”[6]. A jelenséggel és annak veszélyeivel részletesebben foglalkozom a 3.2. alfejezetben valamint a 6. fejezetben.

Az alapjogi jogviszony szerkezetére vonatkozó nézetek egyben meghatározzák az alapjogok közvetett-közvetlen illetve vertikális-horizontális hatályát illető hozzáállást, mivel ez utóbbiak éppen azt a kérdést feszegetik, hogy milyen felek között és milyen „mélységben” hatályosulhatnak az alapjogok.

2.6. Összefoglalás – az alapjogok

Az alkotmányjog alapjogokkal foglalkozó ága, az olyan klasszikus jogágakhoz képest, mint a polgári vagy a büntetőjog, jóval később alakult ki. Az alapjogok katalógusa a mai napig nyitott, rendszere dinamikusabban változik, mint a már említett jogágaké. Természeténél fogva ráadásul nagyobb teret enged a szubjektív értelmezésnek, könnyebben átpolitizálódhat, mint a stabilabb struktúrájú jogágak.

A napjainkban is zajló dinamikus fejlődés példája az alapjogi jogviszony klasszikus szerkezetének fellazulása, vagy a Drittwirkung jelensége. Az alapjogok jogrendszerben elfoglalt központi szerepének révén ezzel azonban más jogágak jogelvei is

megkérdőjeleződhetnek.

3. AZ ALAPJOGOK KÖZVETLEN ALKALMAZHATÓSÁGA ÉS EGYÉB KAPCSOLÓDÓ FOGALMAK

Az alapjogok közvetlen alkalmazhatósága nem egy teljesen különálló kérdéskör, számos más fogalommal és jogintézménnyel áll igen szoros kapcsolatban és kölcsönhatásban. Mindenképp szükséges tehát ezeket röviden ismertetni, jelentésüket, funkciójukat meghatározni, hogy a közvetlen alkalmazhatóság valamennyi aspektusát átlássuk, és a tanulmány további részében egységes fogalomrendszerrel dolgozhassunk.

3.1. Az alapjogi bírászkodás

Az alapjogok védelme, mint az állam Alaptörvény I. cikkében megfogalmazott elsőrendű kötelezettsége, a demokratikus jogállam működésének alapelve[7]. Az alapjogok védelmét a bíróság az alapjogi bírászkodás során valósítja meg.

Az alapjogi bírászkodást a korábban idézett Somody-Szabó-Szigeti-Vissy tanulmány a következőképp határozza meg: „(...) azt tekintjük alapjogi bírászkodásnak, ha egy meghatározott egyén alanyi alapjogi jogosultságát bíróság kényszeríti ki”[8]. Eszerint alapjogi bírászkodást végez az Alkotmánybíróság, amikor valódi alkotmányjogi panaszt vizsgál, a rendes bíróság pedig abban az esetben, ha az előtte folyó ügyben valamelyik fél alapjogi igényt érvényesít.

Az egyén fogalmát a fenti definíció kapcsán álláspontom szerint mindenképpen szükséges a magánszemélyek mellett kiterjeszteni jogi személyekre, és a 23/2018. (XII. 28.) AB határozat (lásd: 2.4. alfejezet i. pontja) folyományaként - meghatározott esetekben - már a közjogi jogi személyekre is.

Összekötő kapocs az Alkotmánybíróság alapjogi bírászkodása és normakontroll tevékenysége között az Abtv. 25. § szerinti bírói kezdeményezés egyedi normakontroll eljárás iránt (a továbbiakban: bírói konkrét normakontroll). Ez, bár az Alkotmánybíróság normakontroll hatásköre, amennyiben alapjogsérelemmel érintett ügy kapcsán merül fel a szükségessége,

az alapjogi bírászkodás folyamatába ékelődik be[9], tehát alapjogi bírászkodás funkciót tölt be.

Az alapjogi bírászkodás Somody-Szabó-Szigeti-Vissy-féle meghatározásához képest szélesebb ügykört ölel fel az Alkotmánybíróság értelmezési gyakorlata. Az Alkotmánybírósági határozatok szerint – ahogy később látni fogjuk – a bíróságoknak „az alkalmazandó jogszabályi rendelkezések értelmezése és a konkrét tényállásra való alkalmazása során figyelemmel kell lenniük a releváns alkotmányossági szempontokra[10]”. Ez a megközelítés annyival tágítja az első definíciót, hogy nem kizárólag azokra a bírósági ügyekre összpontosít, amelyek konkrét alapjogi igény érvényesítésére irányulnak, hanem felöleli valamennyi ügyet, amelyek során az alkalmazandó jogszabályok Alaptörvény 28. cikk szerinti értelmezésére sor kerül.

Látjuk tehát, hogy az alapjogi bírászkodás fogalmának nincs egységesen elfogadott meghatározása, az értelmezési skála az egészen szűk behatárolástól (amely kizárólag az Alkotmánybíróság valódi alkotmányjogi panasz elbírálására vonatkozó eljárását tekinti idevalónak), a jóval tágabb, a rendes bíróságok alapjogokkal kapcsolatba kerülő valamennyi jogalkalmazói tevékenységének elismeréséig terjedhet.

Az alapjogi bírászkodás magyarországi sajátosságaival a 4. fejezet foglalkozik.

3.2. Az alapjogok horizontális és vertikális hatálya

Visszautalva az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdésére, amely az alapjogok védelmét az állam elsődleges feladataként határozza meg, az alapjogok horizontális hatályát egyáltalán nem vagy csak korlátozottan elismerő nézetek többnyire ebből a tételből indulnak ki.

Az alapjogi jogviszony természetéből fakadóan alanyai egyik oldalon egyének (természetes és bizonyos alapjogok esetében jogi személyek is), másik oldalon pedig maga az állam vagy valamelyik szerve. Pokol Béla összegzése szerint „[a]z emberi jogok – majd alkotmányba foglalásuk után: alkotmányos alapjogok – eredetileg az egyén és a közösséget reprezentáló állam közötti viszonyban fogalmazódtak meg, és védték az egyént az állam bizonyos megnyilvánulásaival szemben”[11]. Az alapjogok vertikális hatálya ebben a viszonyrendszerben érvényesül, tehát azt jelenti, hogy az alapjogok az egyének és az állam (szervei) közötti jogvitákban érvényesíthetők, ahol az egyén a jogosult, az állam a kötelezett. A horizontális hatály elismerése esetében két egyén jogvitájában is érvényesíthetővé válnak az alapjogok, így a jogviszony kötelezetti oldalára is magánfél kerül. Amíg az alapjogok vertikális hatálya természetszerűleg mindenki által elfogadott tény, a horizontális hatály

esetében erősen vitatott.

Az alapjogok horizontális hatályának következménye a Drittwirkung, amely a magánjogi jogalanyok alapjogi kötöttségét és az alapjogok magánjogi érvényességét egyaránt jelenti [12].

3.4. Az alapjogok közvetett és közvetlen alkalmazhatósága

Egy norma alkalmazását jelenti, hogy az eljáró bíró a döntéshozatal során figyelemmel van az adott szabályra, az kihat a döntésére[13]. Az alapjogi normák esetében tehát akkor beszélhetünk alkalmazásról, ha a bíró előtt folyamatban lévő ügy eldöntésére közvetett vagy közvetlen módon – kihatott valamely alapjogi norma.

Az alapjogi norma alkalmazhatóságának közvetett illetve közvetlen módja fokozatbeli különbséget jelent. Közvetett alkalmazás során a bíró az ügyre vonatkozó jogszabály értelmezésénél támaszkodik az alapjogi normára. Közvetlen alkalmazást jelent, ha az eljárás során közvetlenül alapjogi normára hivatkozhatnak a felek, a bíró pedig döntését alapíthatja közvetlenül alapjogi normára[14].

Következő lépésként külön kell választanunk az alapjogok és az Alaptörvény közvetlen alkalmazhatóságát. Az Alaptörvény az alapjogok katalógusa mellett alaptörvényi értékeket, elveket is magában foglal, ezek mellett pedig olyan tételes rendelkezéseket, amelyek más, a jogszabályi hierarchia alsóbb fokán nem kerültek szabályozásra, kizárólag az Alaptörvényben szerepelnek (pl. a köztársasági elnök megválasztásának módja) [15]. Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, az alapjogok horizontális hatályának ellenzői közül is akad, aki az alaptörvényi értékek horizontális hatályát elismeri; az Alaptörvényben igen, de más, alacsonyabb fokú jogszabályban nem szereplő tételes szabályok közvetlen alkalmazhatóságát pedig nehéz lenne kétségbe vonni.

Míg a fentiek alapján az Alaptörvény egyes rendelkezéseinek közvetlen alkalmazhatósága – bizonyos és szigorú feltételekkel – nagyjából mindenki számára elfogadható, az alapjogok közvetlen alkalmazhatóságának kérdése komoly vitákat szül.

3.4. Jogszabály félretétele

A szakjogi jogszabályok bírói döntéshozatal során történő félretolásának vagy félretételének megítélése egybeesik az alapjogok közvetett-közvetlen hatályának elismerésével.

Amennyiben ugyanis a bíróság egy ügyben egy alapjogi normát közvetlenül alkalmaz, ezzel – a joghézag esetét leszámítva – egy vonatkozó szakjogi szabályt helyettesít, vagyis nem vesz figyelembe.

Az előző alfejezetben láttuk, hogy létezhet olyan eset, amikor egyéb – szakjogi – jogszabály félretétele nélkül lehet illetőleg kell alkalmazni közvetlenül az Alaptörvényt: akkor, amikor valamely norma kizárólag az Alaptörvényben került szabályozásra.

Akkor azonban, amikor az adott tényállásra létezik jogszabályi rendelkezés, amennyiben ezt figyelembe nem véve – félretolva – a bíró közvetlenül az alapjogi normára alapítja az ítéletét, fennáll a contra legem jogalkalmazás veszélye[16].

A jogszabályok félretétele tehát az alapjogok közvetlen alkalmazhatóságához hasonlóan a jogtudományt és -gyakorlatot igen megosztó kérdés.

3.5. Összefoglalás – fogalmak meghatározása

Az alapjogi bíráskodás, az alapjogok vertikális-horizontális hatálya, az alaptörvény-konform jogértelmezés és a jogszabályok félretolása mind olyan fogalmak, amely szoros kölcsönhatásban áll az alapjogok közvetlen alkalmazhatóságának kérdésével. A témakört ezeknek a meghatározása és viszonyrendszerük feltárása nélkül nem lehet kellő mélységben vizsgálni. Sőt, ha figyelmen kívül hagyjuk ezeket az összefüggéseket, nem kellően megalapozott következtetésekre juthatunk.

4. AZ ALAPJOGI BÍRÁSKODÁS

4.1. Az alapjogi bíráskodás szerepe

Az alapjogi bíráskodás az állami alapjogvédelem komplex rendszerének az egyik kiemelkedően fontos eleme. Az Alkotmánybíróság gyakorlatára figyelemmel azt biztosan kijelenthetjük, hogy az alapvető jogok bírói védelme a rendes bíróságok és az Alkotmánybíróság közös feladata[17].

Az alapjogvédelmet az Alkotmánybíróság egyrészt a normakontroll tevékenysége, másrészt az alapjogi bíráskodás során valósítja meg. Az Alkotmánybíróság alapjogi bíráskodása körébe

a valódi alkotmányjogi panasz, és bizonyos értelemben a bírói konkrét normakontroll tartozik[18] (ami átmenetet képez a két terület között – lásd 3.1. alfejezet).

A rendes bíróságok számára az alapjogok figyelembe vétele döntéshozataluk során az Alaptörvény hatályba lépése óta – az alaptörvény-konform jogértelmezés útján – kötelező, tehát a bíróságok is végeznek alapjogi bíráskodást. Az alapjogok közvetlen hatálya azonban nem egyformán érinti a két szereplőt: az Alkotmánybíróság alapjogi bíráskodása során természetesen alkalmazhatja közvetlenül az alapjogi normát, hiszen maga a valódi alkotmányjogi panasz megindítása a bírói döntéssel okozott alapjog-sértéshez kötött. Tehát az Alkotmánybíróság az előtte folyó valódi alkotmányjogi panasz eljárásban kifejezetten az alapjogok esetleges sérelmét vizsgálja.

Az alapjogok közvetlen illetve közvetett alkalmazhatóságának kérdésköre így a bírói alapjogi bíráskodás kontextusában nyer elsősorban értelmet. Attól ugyanakkor elválaszthatatlan.

4.2. Történeti áttekintés

Alapjogi bíráskodásról a korábbi Alkotmány hatályba lépésétől egészen a rendszerváltásig nem beszélhetünk. Ez elsősorban abból adódik, hogy az Alkotmányban bár szerepeltek alapjogok, azok érvényesítéséhez semmiféle garanciát nem kapcsolt a jogalkotó, így megmaradtak a deklaráció szintjén. Alkotmánybíróság nem működött, az alapjogi bíráskodás kialakulására nem volt lehetőség.

Az Alkotmánybíróság 1990. január 1-jén kezdte meg működését, a módosított Alkotmányba pedig folyamatosan belekerültek az alapjogokat védő mechanizmusok. Az Alkotmány 70/K. § kimondta, hogy „[a]z alapvető jogok megsértése miatt keletkezett igények, továbbá a köteleességek teljesítésével kapcsolatban hozott állami döntések elleni kifogások bíróság előtt érvényesíthetők”, emellett az Alkotmánybíróság működésének legelején megfogalmazta, hogy mind a jogalkotó, mind a jogalkalmazó szervek feladata az alkotmány értelmezése[19].

Az alapjogi bíráskodás alapjai tehát megteremtődtek, az Alkotmánybíróság nagy lendülettel bele is kezdett a munkába, a bíróságok azonban lassabban nyitottak az új szerepkör felé. Ebben szerepe volt mindenképpen az alapjogi bíráskodás „gyökértelenségének”, vagyis annak, hogy korábbi tapasztalatok híján egy a korábbinál lényegesen más nézőpontot kellett magukévá tenniük a bírácoknak[20].

A tapasztalatok azt mutatták, hogy azokat a kereseteket, amelyeket kizárólag alapjog megsértésére és a 70/K. §-ra alapítottak, a bíróságok idézés kibocsátása nélkül elutasították[21], tehát az alapjogok közvetlen alkalmazhatóságát nem ismerték el. Az Alkotmánybíróság tevékenysége azonban alakította a bíróságok gyakorlatát is, megjelent az alkotmányértelmezés a döntéshozatal során, és az Alkotmány rendelkezéseire is egyre többször hivatkoztak[22]. A hivatkozások esetében persze nem mindegy, hogy azok érdemben befolyásolták a döntés eredményét, vagy csak kötelességből szerepelnek, valódi relevanciájuk azonban nincs[23].

A következő nagyobb léptékű változást az alkotmánybíróságról szóló új törvény valamint az Alaptörvény hatályba lépése hozta az alapjogi bíráskodás tekintetében. Jakab András megfogalmazása szerint az Alaptörvény hatályba lépésével a bíróságok implicit alaptörvénykonform jogértelmezési kötelezettsége explicitté vált[24].

4.3. Az Alaptörvény és az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény hatása az alapjogi bíráskodásra

Az új Abtv. vezette be a valódi alkotmányjogi panasz intézményét a magyar jogrendszerbe. A valódi alkotmányjogi panasz által a rendes bírósági ítéletek – kizárólag alapjogi szempontból – felülvizsgálhatókká váltak, ezáltal a magyarországi alapjogvédelem komplexebb és hatékonyabb lett.

A magyar alkotmányjogi elméletekre és gyakorlatra kezdettől fogva nagy hatást gyakorolt a német modell. A német alapjogvédelem rendszere átfogó és teljes, főképp a valódi alkotmányjogi panasz kidolgozott intézményének köszönhetően[25]. Ezért is övezte nagy várakozás az intézmény magyarországi bevezetését.

A várakozás mellett – szintén a német tapasztalatokból kiindulva – aggályok is felmerültek a valódi alkotmányjogi panasz alkalmazásával kapcsolatosan. Egyes elméletek a szakjogi dogmatikát féltik az alapjogi dogmatika túlzott hatásától[26], míg mások a két típus összebékítését lehetségesnek illetőleg kívánatosnak tartják[27].

További aggályként merül fel, hogy a valódi alkotmányjogi panasz révén az Alkotmánybíróság előbb vagy utóbb eljut az alapjogok közvetlen horizontális hatályának kimondásához[28], ami nem csak a szakjogi dogmatikák erodálódásához, hanem az egyes

jogágak közötti határok elmosódásához vezethet.

Az alkotmányjogiasítás szélsőséges példajaként említi Pokol Béla azt az Egyesült Államokban az 1970-es években tapasztalt irányt, amikor az eljárást megindító fél választhatott, hogy az alkotmányjogi vagy a szakjogi jogszabályok alapján kezdeményezi a pert. Ezzel a perlés gyakorlatilag megkettőződött[29].

Az Abtv. mellett az Alaptörvény is hozott új elemet az alapjogvédelemben, vagyis az alapjogi bírászkodás területén azzal, hogy kötelezővé tette a jogszabályok Alaptörvény szerinti értelmezését a bírósági eljárásokban. A jogértelmezés a jogalkalmazás folyamatának szükségképpen része, ezzel az alapjogok közvetett alkalmazása kikerülhetetlenné vált a bírósági eljárások jelentős hányadában.

4.4. Hatáskörök az alapjogi bírászkodás során

Az alapjogi bírászkodás első lépcsője és egyben legfontosabb szereplője a rendes bíróság, amelyet megerősít az Alaptörvény 28. és R) cikke is. „Az alapjogi bírászkodás során a jogalkalmazó feladata, hogy értelmezze és alkalmazza a jogszabályt, hogy az alkotmánynak megfelelő értelmezéssel elkerülje az alapjog alkotmányellenes sérelmét.”[30] A bíróság döntéshozatala folyamán az Alaptörvénnyel összhangban értelmezi a jogszabályt, ebben segítik a korábbi alkotmánybírósági határozatok és az alkotmányos követelmények. Amennyiben a bíró ítélete jogerőre emelkedik, és vele szemben egyik fél sem nyújt be valódi alkotmányjogi panaszt az Alkotmánybírósághoz, az alapjogi bírászkodás az adott ügyben lezárul.

Az Alkotmánybíróság – a bírói jogértelmezést segítő funkciói mellett – két másik esetben jelenik meg ebben a folyamatban: az egyik a bírói konkrét normakontroll, a másik pedig a valódi alkotmányjogi panasz.

Azzal, hogy a valódi alkotmányjogi panasz révén a bírói döntések az Alkotmánybíróság által felülvizsgálhatók, fennáll annak a lehetősége, hogy az Alkotmánybíróság mintegy negyedfokú „szuperbírósággá” váljon. Abban, hogy erre egyelőre nem került sor, szerepe van az Alkotmánybíróság ezen a területen tapasztalható önmagát korlátozó gyakorlatának.

Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy a 6. fejezetben ismertetett felmérés alapjául szolgáló alkotmánybírósági határozatokban a testület mely tényezőket vizsgál érdemben és melyeket nem a valódi alkotmányjogi panasz eljárás során.

Alkotmánybíróság vizsgálja	Alkotmánybíróság nem vizsgálja
a bíróság az ügy alaptörvényi érintettségére tekintet nélkül járt el[31]	a jogági dogmatikához tartozó kérdések helytállóságát, törvényességét[32]
a bíróság ítélete az Alaptörvény által megszabott értelmezési tartományt megsérti, ezáltal a döntés alaptörvény-ellenes lesz[33]	a bírói törvényértelmezés helyességét[34]
a bíróság jogértelmezésének és jogalkalmazásának egyértelmű következménye valamely Alaptörvényben biztosított jog sérelme[35]	a bizonyítékok és érvek megalapozottságát és bírói értékelését[36]
	a tényállás megalapozottságát[37]

Az Alkotmánybíróság – határozatainak alapján – tartja magát ahhoz, hogy a bírói döntést kizárólag akkor vizsgálja felül, ha az alapjog-sérelmet okoz illetve alaptörvény-ellenes. Amennyiben a jövőben is így marad, és az alapjogi bíráskodás esetén felmerülő hatáskörök élesen elválnak, álláspontom szerint az Alkotmánybíróság szuperbírósággá válása nem következik be.

4.5. Összefoglalás – alapjogi bíráskodás

Az alapjogi bíráskodást a bírói alapjogvédelem részeként határoztam meg, amelynek két

szereplője a rendes bíróságok és az Alkotmánybíróság. Múltja – Magyarország történelmi helyzete miatt – rövid időre nyúlik vissza, ezért működése sem stabilizálódott teljesen. Elemei jelentős részét a német modellből vette át, remélhetőleg az ott tapasztalt és már sikeresen kikerült buktatókba a magyar rendszer nem fut bele.

5. A JOGÉRTELMEZÉS KAPCSOLATA AZ ALAPJOGOK KÖZVETLEN ALKALMAZÁSÁNAK KÉRDÉSÉVEL

A jogértelmezés témaköre az alapjog-konform jogértelmezéshez, így az alapjogok közvetett hatályához kapcsolódik. Az Alaptörvény 28. cikke a következőt mondja ki: „(a) bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. A jogszabályok céljának megállapítása során elsősorban a jogszabály preambuláját, illetve a jogszabály megalkotására vagy módosítására irányuló javaslat indokolását kell figyelembe venni. Az Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak.”

Látjuk, hogy a 28. cikk a teleologikus, vagyis a jogszabályok céljához igazodó értelmezés mellett az Alaptörvénnyel összhangban történő értelmezést teszi kötelezővé a bíróságok számára. Ami azt jelenti, hogy a számos lehetséges értelmezési típus közül ezt a kettőt kiemelte a jogalkotó, ezzel a többit gyakorlatilag háttérbe szorítva, másodlagossá téve. Más szemszögből az Alaptörvény-konform értelmezés kiemelésével a jogalkotó kimondta, hogy a jogértelmezés – és ezzel a jogalkalmazás – legfőbb szempontja az alkotmányossági követelmények érvényesítése[38].

5.1. A jogértelmezés típusai

A jogértelmezés típusaira többféle csoportosítás született, én Pokol Béláét és Tóth J. Zoltánét találtam kellően átfogónak és differenciáltnak, így a következőkben ezt a két kategorizálást ismertetem.

Pokol Béla a következőképp határozta meg a bírói jogértelmezési módszereket[39]:

1. A jogszabály értelmezése a benne használt kifejezések hétköznapi jelentése szerint.

A nyelvtani értelmezés egyik típusa a szavak hétköznapi értelme szerinti értelmezés, amely valamennyi jogértelmezés első fázisa. Problémát okozhat, ha egy régebbi jogszabály esetében a benne használt szavak jelentése időközben módosult.

1. A jogszabály értelmezése a benne használt kifejezések speciális-technikai jelentése szerint.

A nyelvtani értelmezés másik típusa, amely szembe kerülhet az i. pontban kifejtett hétköznapi jelentés szerinti értelmezéssel, amikor ugyanannak a kifejezésnek több, eltérő jelentése van. Szintén kérdéseket vet fel, hogy milyen esetben elégséges a jogszabály nyelvtani értelmezése egymagában.

- A jogszabály egészének, tágabban a kapcsolódó jogszabályok együttesének szövegére vonatkoztatott kontextuális értelmezés.

A szó szerinti nyelvtani értelmezésnél összetettebb, és a bíró számára nagyobb szabadságot biztosít. Figyelembe veszi a jogszabályi környezetet, ha tágan alkalmazzák, átnyúlhat a dogmatikai értelmezés kategóriájába.

1. Jogi maximák alapján véghezvitt jogértelmezés.

A jogi maximák szerepe az, hogy vezessék a bírói jogértelmezést, és segítsék két norma kollíziójának feloldását a jogalkalmazás során. Ilyen jogi maxima például a *lex specialis derogat legi generali* és az *argumentum a contrario* elve.

1. Analógia útján történő jogértelmezés.

Joghézag esetén merül fel alkalmazása, amikor az adott tényállásra nem vonatkozik az értelmezett jogszabály. Ilyenkor törvényi (hasonló esetekre vonatkozó jogszabály alkalmazásával) vagy jogi (a jog általános elvei alapján) analógia útján dönti el a bíró az ügyet. Fontos különbséget tenni az analógia és a kiterjesztett értelmezés között, mert az analógia alkalmazását több jogág (pl. büntetőjog) is tiltja.

1. Jogértelmezés az adott jogszabály alkalmazása során létrejött precedensek alapján.

Elvileg precedensjog csak az angolszász jogrendszerben létezik, gyakorlatilag azonban mára a legtöbb európai országban visszanyúlnak a bírúk a korábbi felsőbb bírósági döntésekhez jogértelmezésük során. Veszélye, hogy szűkítheti az adott rendelkezés vagy jogszabály értelmezési keretét.

- A jogszabály doktrinális illetve jogdogmatikai értelmezése.

Ennek az értelmezési módnak az alkalmazása a kidolgozottabb dogmatikai rendszerű jogágakban (pl. polgári jog, büntetőjog) elfogadottabb, mint a szubjektívebb, jobban átpolitizált jogágakban (pl. alkotmányjog). Az utóbbi esetben utat nyithat a bírói önkény felé.

- Jogelvek szerinti értelmezés.

A jogelvek a jogági dogmatikai rendszerek letisztult, hivatalosan elfogadott kivonatai, amelyek szerepelnek az egyes törvények szövegeiben. A jogdogmatikai szövegekben kerülnek részletes kifejtésre, ezért szoros a kapcsolat a dogmatikai értelmezéssel.

1. Alkotmányos alapjogok és alapelvek szerinti értelmezés.

Az alkotmánykonform jogértelmezés, amelyet az Alaptörvény 28. cikke fogalmaz meg.

1. Jogértelmezés a jog illetve az adott jogág mögöttes etikai értékei fényében.

Egészen el tudja távolítani a jogszabályok alkalmazását azok nyelvtani értelmétől ez a módszer. Akár nyelvtani értelmezéssel az adott jogszabály szövegéből kiolvashatatlan, kiemelkedő társadalmi értékekre hivatkozással születnek döntések.

1. A jogszabály céljai szerinti (teleologikus) értelmezés.

A teleologikus értelmezést szintén kötelezővé teszi a bíróságok számára az Alaptörvény 28. cikke. A jogszabály rendeltetése minden esetben egy objektív cél, amely írott formában is fellelhető – az Alaptörvény elsősorban a jogszabály preambulumból és a megalkotására vagy módosítására irányuló javaslat indokolását határozza meg a teleologikus értelmezés forrásának.

- A jogalkotó akaratára támaszkodó jogértelmezés.

Az előző objektív célhoz képest ez egy szubjektív kategória. Valamennyi korábban felsorolt

értelmezési módszert átfogó kategóriaként is értelmezhető, mivel mindegyik pont esetében vizsgálható, hogy mi lehetett a jogalkotó szándéka. A jogszabályt előkészítő dokumentumokat is szokás bevonni ennek az értelmezésnek a folyamatába.

Tóth J. Zoltán a jogértelmezési típusokat a felsőbb bíróságok jogértelmezési gyakorlatának 2009-ben és 2011-ben végzett empirikus jogszociológiai vizsgálata alapján határozza meg. Kutatása alapján összesen 14 kategóriát állapít meg, amelyeket egyes esetekben további altípusokra bont. A 14 fő kategória elmélete szerint a következő: 1. nyelvtani értelmezés, 2. szűk értelemben vett kontextuális értelmezés, 3. bírói jog szerinti értelmezés, 4. egyéb jogalkalmazói értelmezés, 5. logikai értelmezés, 6. teleologikus értelmezés, 7. történeti értelmezés, 8. jogtudományi-jogirodalmi értelmezés, 9. alkotmányos alapjogok, alapelvek, alapértékek, alkotmánybírói határozatok alapján történő értelmezés, 10. nemzetközi egyezmények szerinti értelmezés, 11. összehasonlító jogi értelmezés, 12. általános jogelvek fényében történő értelmezés, 13. szubsztantív értelmezés, 14. egyéb, jogrendszer-specifikus értelmezés.

Témánk szempontjából különösen érdekes, hogy az alaptörvény-konform jogértelmezés Alaptörvénybe iktatását megelőzően mi volt a bíróságok tényleges jogértelmezési gyakorlata. A kutatás megállapításai szerint leggyakrabban a nyelvtani értelmezéssel éltek a bíróságok, ezt követi a bírói jog szerinti és a logikai értelmezési módszer – az utóbbi esetében a gyakoriságnál fontosabb tényező a módszer érvelési súlya. Az alapjogok fényében történő értelmezési mód a lista vége felé található csak.[40]

5.2. Az alaptörvény-konform jogértelmezés – az Alaptörvény közvetlen hatálya

Azzal, hogy a jogalkotó az Alaptörvénybe emelte az alaptörvény-konform jogértelmezés követelményét, alkalmazása kötelezővé vált a rendes bíróságok jogalkalmazása során. Az alaptörvény-konform jogértelmezés módszere, tartománya és feltételei ennek ellenére komoly vitára adnak alapot. Maga az Alkotmánybíróság sem egységes a kérdésben, amely következtetés a különvélemények illetve párhuzamos indoklások számán is lemérhető.

Az alaptörvény-konform jogértelmezés célja a lehető legteljesebb alapjogvédelem biztosítása az érintettek számára[41] azzal, hogy lehetővé teszi az Alaptörvény ráhatását az egész jogrendszerre[42]. Ez a cél nem sok vitára adhat okot, ám a megvalósítás módját nem övezi ekkora konszenzus, azaz az alaptörvény-konform értelmezés követelménye maga is többféleképp értelmezhető. Ennek egyik lehetséges módja, ha úgy tekintjük az alaptörvény-

konform jogértelmezést, hogy azt a jogalkalmazónak tevékenysége során minden esetben figyelembe kell vennie, szűkebben értelmezve viszont kizárólag azokban az esetekben, ha az alkalmazandó norma többféleképpen értelmezhető[43]. Amennyiben pedig túl tágan értelmezzük, könnyen az alapjogok közvetlen alkalmazhatóságának elismerésére jutunk.

Mivel az alaptörvény-konform jogértelmezés ennyire szoros kapcsolatban áll az alapjogok közvetlen alkalmazhatóságának kérdésével, viszont azzal ellentétben tétélesen szerepel az Alaptörvényben – tehát az Alkotmánybíróság döntéseinek hivatkozási alapját képezheti –, megvizsgáltam az Alkotmánybíróság erre a kérdéskörre vonatkozó gyakorlatát.

5.2.1. A vizsgálat módszerei

A szűrés időintervallumának kezdetét az Alaptörvény hatályba lépéséhez, tehát 2012. január 1-jéhez igazítottam, mivel alaptörvényi szinten innentől jelenik meg az alaptörvény-konform jogértelmezés követelménye. Az időintervallum vége 2020. október 30. napja.

Ügytípusként kifejezetten a valódi alkotmányjogi panaszt, hivatkozott rendelkezésnek pedig az Alaptörvény 28. cikkét állítottam be. Az ügytípus szűkítése azért indokolt, mert bár a 3.1. alfejezetben az alapjogi bíraskodás körébe a bírói normakontroll eljárást is belevontam, elsősorban arra voltam kíváncsi, mi az Alkotmánybíróság illetve egyes tagjainak álláspontja az alaptörvény-konform jogértelmezés terjedelméről a rendes bíróságok eljárásaiban. A bírói normakontroll eljárás esetében nem vitatott, hogy a rendes bíróság az Alaptörvény rendelkezéseit figyelembe veszi jogértelmezése során, hiszen ő maga észleli az alaptörvény-ellenességet, és fordul emiatt az Alkotmánybírósághoz.

A keresés összesen 133 találatot hozott. A 133 találat közül nem vettem figyelembe azokat, amelyekben az Alaptörvény 28. cikke kizárólag a döntés egyik hivatkozási alapját jelentette, és azt sem maga a testület, sem valamelyik alkotmánybíró nem értelmezte a döntéshozatal illetve párhuzamos indoklás vagy különvélemény során. Végül 77 vizsgálandó határozat maradt.

5.2.2. Az alaptörvény-konform jogértelmezés az alkotmánybírói határozatok fényében

Viszonylag korán, már a 3176/2013. (X. 9.) AB határozatban szerepel, hogy az alaptörvény-konform jogértelmezés követelményét kimondó Alaptörvény 28. cikk címzettjei a bíróságok; a

rendelkezés nem minősül olyan Alaptörvényben biztosított jognak, amelyre hivatkozással az Abtv. 27. § szerinti alkotmányjogi panaszt lehetne alapítani.[44]

Számos, a későbbiekben sokszor hivatkozott megállapítást tesz a 3/2015. (II. 2.) AB határozat az alaptörvény-konform jogértelmezésre vonatkozóan. Az első ilyen, hogy a valódi alkotmányjogi panasz az Alaptörvény 28. cikkének érvényesülését szolgáló jogintézmény, amely alapján az Alkotmánybíróság azt vizsgálja, hogy a bíróság eljárása során az alapjogi érintettséget figyelembe vette és érvényre juttatta-e. A döntés ebből a szempontból akkor alaptörvény-ellenes, ha a bíróság jogértelmezése nem áll összhangban az alapjog tartalmával, vagy az ügy alapjogi érintettségére tekintet nélkül jár el.[45] Ezt a későbbiekben a testület a következőképp értelmezi: „[a]z Abtv. 27. §-a szerinti alkotmányjogi panasznak az Alkotmánybíróság tehát akkor ad helyt, ha a bírósági jogértelmezés és jogalkalmazás egyértelmű következménye valamely Alaptörvényben biztosított jog sérelme”[46].

Kimondja továbbá, hogy az alapjogi érintettség érvényre juttatása nem egyenlő azzal, hogy a bíróság kifejezetten alapjogi rendelkezésekre alapozza a döntését (ez jelentené az alapjogok közvetlen hatályát), hanem azt jelenti, hogy a bíróság a jogszabályok szubszumálása során az alapjogi szempontokra figyelemmel van.

A 3090/2015. (V. 19.) AB határozat hivatkozik több korábbi alkotmánybírósági végzésre, amikor – érintve a bíróságok és az Alkotmánybíróság hatásköreinek elhatárolását is – kijelenti, hogy a jogszabályok értelmezése a rendes bíróságok feladata, míg az Alkotmánybíróság az értelmezési keretek kialakítására szorítkozik.[47] Ennek következtében – ahogy ezt a 14/2015. (V. 26.) AB határozat is kifejti – az Alkotmánybíróság nem foglal állást szakjogi és törvényértelmezési kérdésekben mindaddig, amíg azok az egyes alapjogok érvényesíthetőségét nem szűkítik vagy korlátozzák, azaz ezekre az esetleges értelmezése hibákra alkotmányjogi panaszt alapítani nem lehet.[48] A bíróságok nagyfokú szabadságát a jogértelmezés terén az korlátozza, hogy egy adott jogszabály többféle lehetséges értelmezése közül olyat kell választania, amely összhangban áll az Alaptörvénnyel, ez azonban nem jelenthet „(...) contra legem értelmezést vagy a normatartalom mellőzését”[49], azaz a jogszabály félretételét. Contra legem jogalkalmazást, az Alkotmánybíróság szerint egyenesen jogalkotói tevékenységet, azaz alaptörvény-ellenességet jelent például, ha a bíróság túlzottan tágan értelmezi az adott jogszabályt.

A szakjogágak esetében az értelmezési kereteket az Alkotmánybíróság alkotmányos követelménybe foglalt jogértelmezés útján biztosítja[50]. Ezek az alkotmányos követelmények ugyan konkrét ügy kapcsán születnek, azokat minden későbbi, az alkotmányos követelménnyel érintett ügy során alkalmazni kell. Korlátot jelent azonban,

hogy az Alkotmánybíróság sem terjeszkedhet értelmezésének kialakítása során túl a jogalkotói értelmezésen, nem tágíthatja tetszőlegesen az értelmezés kereteit, mert ennek következtében – ahogy a rendes bíróságoknál is láttuk – jogalkotói hatáskört vonna magához[51].

Az alapjogok vertikális és horizontális hatályát az alaptörvény-konform jogértelmezés viszonyában tárgyaló, egyúttal az egyik legnagyobb vitát kiváltó alkotmánybírósági döntés a 3312/2017. (XI. 30.) AB határozat. Eszerint az Alaptörvény 28. cikke „(a bíróságok) kötelezettségévé tette, hogy az alapjogokat a magánjog alanyai közötti viszonyokban is érvényre juttassa”[52]. Ezzel gyakorlatilag kimondta az alapjogok horizontális hatályát, vagyis az alapjogi jogviszony klasszikus felállításához képest (ti. jogosult: (magán)személy – kötelezett: állam) elismerte, hogy a jogviszony kötelezetti oldalán magánfél is állhat[53]. Az alapjogok közvetett alkalmazásához azonban továbbra is köti magát azzal, hogy leszögezi:

1. az alapjogok a valódi alkotmányjogi panasz és a rendes bíróságok alapjogi bíraskodásán keresztül szűrődnek be a magánjogi jogviszonyokba;
2. a bíróságoknak nem kell közvetlenül valamelyik alaptörvényi normára alapítaniuk az ítéletüket, tehát a jogszabályokat nem tehetik félre, hanem a jogértelmezés és a jogalkalmazás során figyelembe kell venniük az alapjogi relevanciát.

A ii. pont azt jelenti egyben, hogy a bíróságok eljárásuk során elsősorban a szakjogi rendelkezésekre támaszkodnak, azokat az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik, és amennyiben az alaptörvény-konform értelmezés lehetetlen, az adott norma alaptörvény-ellenes[54]. Ebben az esetben kerül sor az Abtv. 25. § (1) szerinti bírói konkrét normakontrollra[55].

5.2.3. A párhuzamos indoklásokban és különvéleményekben szereplő, az alaptörvény-konform jogértelmezésre vonatkozó megállapítások

Az alkotmánybírósági határozatokhoz fűzött párhuzamos indoklások és különvélemények lényegi érvrendszere az alaptörvény-konform jogértelmezés valamint az Alkotmánybíróság hatáskörének határai, korlátai köré összpontosul. Témánk szempontjából legfontosabb megállapításaikat hat pontban szedtem össze.

Főképp a párhuzamos indoklások esetén, de a különvéleményekben is gyakori, hogy az Alkotmánybíróság valamely korábbi döntését bontják ki, kiemelve azokat az elemeket, amelyeket az adott bíró álláspontja szerint az új határozat egyáltalán nem, vagy nem

megfelelő hangsúllyal jelenít meg, esetleg a testület korábbi gyakorlatával éppen ellenkezőek. A hat pont két nagyobb csoportra osztható: az elsőben (i-iii. pontok) szerepelnek azok az érvek, amelyek az Alkotmánybíróság bírói döntésekre vonatkozó felülbírálati jogkörét igyekeznek behatárolni, a másik csoport (iv-vi. pontok) pedig az alapjogok vertikális-horizontális, közvetett-közvetlen hatályát járják körül.

1. Az Alkotmánybíróság mint negyedfokú „szuperbíróság”.

Az Alkotmánybíróság – álláspontom szerint igen helyesen – saját maga is igyekszik a bíróságok döntései feletti jogkörének határait megszabni. Ahogy arra maga a testület több határozatában hivatkozik, kizárólag alapjogi relevanciával bíró ügy kapcsán kialakított jogértelmezést vizsgálhat felül[56]. További korlátozást jelent, hogy amennyiben a bíróság az ügy alapjogi relevanciájára és az Alaptörvény 28. cikkben foglalt értelmezési tartományra tekintettel hozza meg döntését, azt az Alkotmánybíróság nem bírálhatja felül. Ez jelentené ugyanis az Alkotmánybíróság negyedfokú bírósággá válását, amely veszélyeztetné a jogbiztonságot, hatásköri összeütközést generálna a rendes bíróságok és az Alkotmánybíróság között.

1. Az Alkotmánybíróság állásfoglalása szakjogi, dogmatikai kérdésekben.

A fenti i. ponthoz szorosan kapcsolódik, ugyanúgy az Alkotmánybíróság felülbírálati jogkörét korlátozza az, hogy szakjogi kérdésekben mindaddig nem foglal állást, amíg a bírói döntés nem korlátozza vagy lehetetlenné el valamely alapjog érvényesítését. A bíró értelmezi a törvényt[57] a szakjogi rendelkezések alapján, tekintettel az ügy alapjogi vonatkozásaira. Ebben a témakörben is felmerül a hatáskörök elválasztásának kérdése és a jogszabályok félretételének veszélye, amelyre számos különvélemény és párhuzamos indoklás is felhívja a veszélyt[58].

- Az alapjogok Alkotmánybíróság általi értelmezése.

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény legfőbb őreként felügyeli azok érvényesülését, és értelmezési kereteket nyújt a bíróságok részére az alapjogi bíráskodásuk során. Az Alkotmánybíróság által kialakított értelmezéssel szemben követelmény egyrészt, hogy más, hasonló ügyekben is felhasználhatók legyenek, másrészt pedig tekintettel legyenek a szakjogágak által kialakított dogmatikára[59].

1. Az alapjogok közvetlen hatályának, a jogszabály félretételének kérdésköre[60].

Ahogy a tudományos vitákban, itt is felmerül az a markáns álláspont, hogy nem alapítható bírósági ítélet közvetlenül az Alaptörvényben szereplő alapjogokra, a 28. cikk kizárólag az alapjogok közvetett hatályát mondja ki. Továbbá „(...) kógens előírásokat tartalmazó törvényi szabályok negligálására nem ad felhatalmazást”[61]. Azaz valamely alapjogi normára történő hivatkozással nem tolhatók félre az ügyre vonatkozó szakjogi rendelkezések.

1. Az alapjogok horizontális hatályának elismerése.

Ahogy a fenti 5.2.2.. pontban láttuk, az Alkotmánybíróság az alaptörvény-konform jogértelmezést megkövetelő Alaptörvény hatályba lépése után nem sokkal eljutott arra a következtetésre, hogy a 28. cikk alapján a bíróságoknak az alapjogokat magánjogi jogviszonyokban, vagyis magánjogi jogalanyok közötti ügyekben is érvényesíteniük kell. Ezzel a megállapítással több alkotmánybíró egyáltalán nem vagy részben nem értett egyet, elsősorban az alapjogi jogviszony vertikális jellegére tekintettel. Az alapjogok hatályának kiterjesztése a magánjogi jogviszonyokra a szakjogi fogalmi rendszer és dogmatika gyökeres átalakulását okozza. Ennél jelentősebb probléma a 3/2015. (II. 2.) AB határozathoz csatolt egyik különvélemény szerint, hogy az alapjogok vertikális hatályának deklarálása az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdésbe ütközik, amely kimondja, hogy az alapvető jogokra vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. Így tehát magánfelek között az alapjogokat szabályozó törvények alapján kell a bíróságnak döntenie[62].

1. Az alapjogok hatása a magánjogi jogviszonyokra.

A párhuzamos indoklásokat és különvéleményeket jegyző illetve azokhoz csatlakozó alkotmánybírókat az alapjogoknak illetve az alapjogi bírászkodásnak elsősorban a magánjogi jogviszonyokra gyakorolt hatása foglalkoztatja. Ennek oka, hogy szemben a közjogi jogviszonnyal, ahol a klasszikus alapjogi jogviszonnyal egyezően a jogviszony egyik alanya az állam, a magánjogi jogviszonyok esetében mindegyik fél magánjogi jogalany. Így amíg a közjogi jogviszonyokban elfogadható és értelmezhető az alapjogok közvetlen hatálya, ugyanez magánjogi jogviszonyokban erősen vitatott.

Áthidaló értelmezés, amely szerint az alapjogvédelem a szakjogi generálklauzulákon és az alaptörvény-konform értelmezésen keresztül szűrődik át a magánjogi jogviszonyokba[63].

5.2.4. Összefoglalás – alaptörvény-konform jogértelmezés

Az Alkotmánybíróság – az Alaptörvény hatályba lépését megelőző gyakorlatát folytatva,

immár az Alaptörvény 28. cikkével megtámogatva – kiáll az alaptörvény-konform értelmezés illetve az alapjogok közvetett hatálya mellett, azonban az utóbbi években elmozdulás érzékelhető az alapjogok horizontális hatályának, vagyis magánjogi jogviszonyokban történő elismerésének irányába.

6. Elméletek az alapjogok közvetlen alkalmazhatóságára tekintettel

Láttuk, hogy az alapjogok közvetlen alkalmazhatósága a rendes bíróságok alapjogi bíráskodása során válhat vitatottá, és a gyakorlatban nem választható el az alapjogok vertikális-horizontális hatályának kérdésétől. Ha egy koordináta-rendszer vízszintes tengelyén a vertikális hatálytól haladunk a horizontális felé, a függőleges tengelyen pedig a közvetettől a közvetlen alkalmazhatóság irányába, a következő felosztást kapjuk:

A témát érintő elméletekre vonatkoztatva ez akár egy skálát is jelenthet, amelynek egyik végpontja az alapjogok vertikális közvetett hatályának tagadása (ezt egyébként nehezen tartom elképzelhetőnek, mert ez gyakorlatilag az alapjogok garantálásának tagadását jelentené), a másik végpontja pedig az alapjogok horizontális közvetlen hatályának elismerése (ami gyakori elképzelés).

Az alapjogok vertikális közvetett hatása alatt azt értjük, amikor az alapjogok egyén és állam viszonyában sem érvényesülnek közvetlenül, csak a bíró jogszabály-értelmezésén keresztül. Közvetlenül hatályosulnak az alapjogok egyén és állam viszonyában, ha az egyén igényét, a bíró pedig ítéletét alapíthatja közvetlenül valamely alapjogra. Ugyanez a meghatározás érvényes a horizontális hatály, vagyis a magánjogi jogalanyok közötti ügyekre is[64].

6.1. Elméletek pro és kontra

Jakab András és Vincze Attila részletesen összevetette az Alkotmány közvetlen alkalmazása melletti és elleni érveket. (Ezek az érvek és ellenérvek univerzálisak, az Alaptörvény vonatkozásában is megállják a helyüket.) Az Alkotmány közvetlen alkalmazása ellen szól álláspontjuk szerint a jogbiztonság követelménye, amely sérül a jogszabályok félretétele okán. Sérelmet szenved még a hatalommegosztás, az alkotmányértelmezés egységessége, a lex specialis elve. További ellenérv, hogy az Alkotmány rendelkezéseinek az egyének nem közvetlen címzettjei, az alkotmány rendelkezéseinek nincs horizontális hatálya. Utalnak továbbá az 57/1991. (XI. 8.) AB határozatra, amely konkrétan kimondja, hogy a bíróságoknak nem kell az Alkotmányt közvetlenül alkalmazniuk. Mindezen ellenérvek közül egyedül a jogbiztonság sérülését tartják elfogadhatónak.

A közvetlen alkalmazás mellett szóló érvek: az Alkotmánybíróság alkotmányértelmezési hatásköre nem kizárólagos; az alkotmányellenes jogszabály megsemmisítés nélkül félretolható; hatékonyabb jogvédelmet biztosít; nincs technikai különbség az Alkotmány és a szakjogi rendelkezések alkalmazása között; az Alkotmány mindenkire kötelező. A tanulmány a hatékony jogvédelem érvét találja ebből a körből védhetőnek, így a megoldás álláspontuk szerint a jogbiztonság és a hatékonyság közötti döntés függvénye[65].

Az alapjogok közvetlen vertikális hatályát az elméletek többsége elfogadja, tekintettel az alapjogok – korábban már kifejtett – eredeti szerepére az egyén és az állam viszonyában[66]. Az alapjogok magánfelek közötti közvetlen érvényesülése tekintetében azonban nincs egyetértés a jogirodalomban.

Az alapjogok közvetlen horizontális hatálya mellett érvel Tóth Gábor Attila, aki szerint az Alkotmány 70/K. § kifejezetten az alapjogok rendes bíróságok előtti közvetlen érvényesíthetőségét mondja ki. Álláspontja szerint a bíróságok ezzel ellentétes gyakorlata az Alkotmányt politikai pusztá deklarációvá minősíti, mivel épp a garanciarendszert nem működtetik, amitől valódi joggá válhatnának az alapjogok. A probléma megoldásának pedig a valódi alkotmányjogi panasz bevezetését látja.[67]

Halmi Gábor szintén a közvetlen horizontális hatály mellett foglal állást. Azt elismeri, hogy a bíró az alkotmányba ütköző jogszabályokat nem teheti félre, véleménye szerint azonban úgy mégis alkalmazhatja közvetlenül az alkotmányt, hogy az ítéletben más jogszabályra nem hivatkozik[68]. Ez – úgy gondolom – csak technikailag különbözik a jogszabályok félretolásától, az eredmény tulajdonképpen ugyanaz: a szakjogi rendelkezések figyelmen kívül hagyása.

Vékás Lajos és Vincze Attila a jogbiztonság és a hatalommegosztás elvének követelményét állítja szembe a gyors és hatékony alapjogvédelem szempontjával az alapjogok közvetlen horizontális hatályának vizsgálata során. Következtetésük az, hogy polgári jogviszonyokban az alapjogok a magánjogi rendelkezések bírói jogértelmezése útján fejtik ki hatásukat, azokat az Alkotmánybíróság alkalmazza közvetlenül az alkotmányjogi panasz eljárás során[69].

Sonnevend Pál összegyűjtötte az érveket, amelyek az alapjogok közvetlen horizontális hatálya ellen szólnak. Ezek az aggályok meglehetősen sokrétegűek: az alapjogok hagyományos, és a tanulmányban korábban kifejtett szerepe az egyén és az állam viszonyában; a kötelezett fél valamely alapjogának, ezzel magánautonómiájának esetleges korlátozása; a magánjog alkotmányjoggal történő helyettesítése a jogalkalmazásban; a túlzottan tág megfogalmazású alapjogi szabályozást a bírónak kell megtöltenie tartalommal, így jogalkotói hatáskörbe kerülnek a bíróságok. A fenti indokok alapján – amellett, hogy az alapjogok vertikális közvetlen hatályát elismeri – az alapjogok magánszemélyek közötti közvetlen alkalmazását visszautasítja[70].

A valódi alkotmányjogi panasz úgy tűnik, bizonyos szempontból beváltotta az alapjogoknak a magánjogi viszonyokban is közvetlen alkalmazását szorgalmazók reményeit. Téglási András megállapítása szerint ugyanis bevezetése óta vagyoni jogvitákban elszaporodott a tulajdonhoz való alapjog sérelmére történő hivatkozás. Az Alkotmánybíróság azonban – legalábbis a tanulmány születése idején – kiállt az alapjogok közvetett horizontális hatálya mellett. Lényeges következtetése a tanulmánynak, hogy az alapjogok generálklauzulákon átszivárgó közvetett hatása sem eredményezhet jogszabállyal ellentétes értelmezést[71].

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik Czine Ágnesnek a 3/2015. (II. 2.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indoklása, amelyben kifejti, hogy az alaptörvény-konform jogértelmezés adott ügyben történő alkalmazásának lehetetlenülése esetében az ellentmondás feloldása a jogalkotó hatásköre, ugyanis a bíróság általi megoldás ilyen esetekben csak a jogszabály félretolása lehet. [72]

A magánfelek közötti horizontális hatályt korlátozottan, meghatározott esetekben ismeri el

Pokol Béla, aki a 3312/2017. (XI. 30.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indoklásában kifejti, hogy amíg az alaptörvényi értékek horizontális hatálya elismerhető, addig az alapjogok horizontális hatálya csak korlátozottan érvényesülhet. A határvonalat az jelenti álláspontja szerint, ha magánfelek közötti jogvitának közéleti relevanciája van[73].

Ugyanezt a nézetet vallja magáénak Arató Balázs és Cservák Csaba, pontosítva a közéleti relevancia követelményét, amely szerint abban az esetben fogadható el magánfelek között az alapjogok horizontális hatálya, ha „(...) az egyik fél – mint jogi személy – állami tulajdonban van, illetőleg közfeladatot lát el, közigazgatási jellegű hatásköröket gyakorol[74]”. Téglási András ezt azzal indokolja, hogy amikor az állam magánfélként részese egy magánjogi eljárásnak, gazdasági és hatalmi szempontból is erősebb a pozíciója, így szükséges a legmagasabb, alkotmányos alapjogi szint beemelése az ügybe azzal, hogy a magánszemély számára alapjoga közvetlenül érvényesíthetővé válik[75].

Téglási András részletesen elemzi az alapjogok magánfelek közötti érvényesítése – amit ő Pokol Béla nyomán a magánjog alapjogiasításának nevez – veszélyeit, amelyek álláspontja szerint a horizontális hatály elismerése ellen szólnak. Ha adott ügy két jogág – vagyis az alkotmányjog és a magánjog – szabályai alapján is elbírálnak, az a jogbiztonságot ássa alá, a jogszabályok félretolása pedig contra legem jogalkalmazáshoz vezethet. A magánjog alapjogiasítása eredményezheti továbbá a polgári jogi dogmatika kiszorítását, valamint azt, hogy alkotmányjogi szempontokra hivatkozással az alkotmánybíróság a jogszabályok módosítása során a jogalkotó hatáskörébe beleavatkozhat (sérül a hatalommegosztás elve). Az ellenérveket összegezve arra a következtetésre jut, hogy főszabályként ne lehessen magánjogi jogvitákban közvetlenül alapjogokra hivatkozni; kivételt képezhet, ha az egyik fél maga az állam mint magánfél, illetve az egyes eljárásjogi jellegű alapjogok.[76]

A jogági dogmatikák keveredésére hoz példát Arató Balázs és Cservák Csaba BKV-pótdíjjal kapcsolatos cikke[77].

Cservák Csaba az alapjogok közvetlen alkalmazhatóságának kérdését más aspektusból: a jogalkalmazás két típusa, a hierarchikus és a normakontrolláló jogalkalmazás közötti különbség alapján is megvizsgálja. Míg az előbbi típus lényege a lex specialis elvének alkalmazása, és az európai rendszerek sajátja, az utóbbi megengedi a legfelsőbb normáknak ellentmondó jogszabályok félretolását, és az Egyesült Államokra jellemző, de az uniós jog révén beszivárog a kontinentális államok jogalkalmazásába is. Megoldást az jelenthet, hogy a bíró akkor hivatkozik közvetlenül alapjogra, ha az ügyben nincs alkalmazható szakjogi (lex specialis) jogszabály, egyébként az alapjogok közvetlen, jogértelmezés útján hatályosulnak. [78]

6.2. Összefoglalás – elméletek az alapjogok közvetlen alkalmazhatóságáról

Az alapjogok közvetlen alkalmazhatóságának témakörét két markáns nézet uralja. Az első nézetrendszer képviselői a kérdést elsősorban alkotmányjogi szempontból vizsgálják, aminek az eredménye az alapjogok – közvetett mellett – közvetlen horizontális hatályának az elismerése. Érvrendszerük az alapjogok jogrendszerben betöltött alapvető szerepéből indul ki, és a jogalkalmazás gyorsaságára és hatékonyságára, valamint ezek által az alapjogvédelem rendszerének teljességére fókuszál.

A másik irányzat képviselői, akik között magánjogászok mellett alkotmányjogászok és más jogágak képviselői is akadnak, az alapjogok horizontális hatályára kritikusnak tekintenek. Az alapjogok közvetlen alkalmazását elsősorban a vertikális jogviszonyok sajátjának tekintik, horizontális, magánjogi jogviszonyokban csak kivételesen tartják elfogadhatónak.

7. ÖSSZEGZÉS

Az alapjogok pozíciója a kezdeti deklaratív szerepük óta fokozatosan erősödik, és egyre nagyobb teret nyernek olyan jóval korábban kialakult, jelentős dogmatikai rendszerrel dolgozó jogágak körében is, ahol megjelenésük feszültséggel jár a jogalkalmazók és jogtudósok körében egyaránt.

Azt a tényt, hogy az alapjogok magánjogi jogviszonyokban történő közvetlen alkalmazásának elfogadásában hiányzik az egységes álláspont, magam is jórészt az alapjogok természetéből fakadónak gondolom. Az alapjogok absztrakt meghatározásával, sokféle szubjektív – akár átpolitizált – értelmezésre lehetőséget adó jellegével, dinamikus fejlődésével jelentősen különbözik a magánjog (és más klasszikus jogágak) konkrét dogmatikájától, zártabb és objektívebb értelmezési kereteitől.

Az alapjogvédelem alapvető fontosságának elismerése mellett ahhoz a megközelítéshez csatlakozom, amelyik az alapjogok közvetlen alkalmazhatóságát magánfelek közötti jogvita esetén csak bizonyos esetekben tartja elfogadhatónak. A jogalkotónak már a magánjogi szabályok megalkotása során is figyelemmel kell lennie az alapjogi sérelmek kizárására, a bírói alapjogvédelem oldaláról nézve pedig a bíróság feladata, hogy a magánjogi szabályok

értelmezése során érvényre juttassa az alapjogokat. Ez elsősorban a generálklauzulákon keresztül mehet végbe.[79] Az alapjogok horizontális jogviszonyokban történő közvetlen alkalmazásának kivételes példája lehet, amikor az egyik magánfél maga az állam (lásd Pokol Béla, Cservák Csaba, Téglási András gondolatait).

Az alapjogvédelem teljességének igénye – álláspontom szerint – nem jelentheti azt, hogy e cél érdekében az alkotmányjog maga alá gyűrhet minden más jogágat, mivel azok funkcióját átvenni eleve képtelen. Ezzel a jogrendszerben sokkal nagyobb kárt okozna, mint amekkora haszon származik az alapjogvédelem oldalán.

Az alapjogi szempontok túlzott ráerőltetése a szakjogágakra a közöttük lévő határvonalak elmosódását, és az évszázadokon keresztül kiérlelt dogmatikák széttöredezését okozhatják. Erre a problémára adhatna választ egy, a szakjogi bíróságoktól elkülönülő alapjogi bírósági szervezet[80], aminek felállítására azonban a közeljövőben nem sok esély mutatkozik.

Megoldást jelenthet, ha az Alkotmánybíróság – tartva magát eddigi gyakorlatához és a jogértelmezési kérdésekben a fentiekben kifejtett irányokhoz – saját maga elé állít korlátokat az alapjog-konform értelmezés, az alapjogok közvetett-közvetlen és vertikális-horizontális hatályának megítélése illetve alkalmazása során egyaránt.

A nemzetközi tapasztalatok megfelelő, a magyarországi feltételekre alkalmazott feldolgozása segíthet olyan gyakorlat kialakításában, amely az alapjogvédelem teljességének elérése mellett tiszteletben tartja az egyéb jogágak struktúráját és dogmatikáját is.

[1] Somody Bernadette – Szabó Máté Dániel – Szigeti Tamás – Vissy Beatrix (2013): Alapjogi igények, alapjogi szabályok: az alapjogi ítélezés egy koncepciója. in: Alapjogi bíráskodás – alapjogok az ítélezésben, szerk. Somody Bernadette, Budapest, l'Harmattan Kiadó, 30. o.

[2] Sári János – Somody Bernadette (2008): Alapjogok – Alkotmánytan II. Osiris Kiadó, 2008.

[3] Téglási András (2020): A magánjog alapjogiasítása – kritikák és veszélyek. in: Jogelméleti Szemle 2020/2. szám 164. o.

[4] pl. 23/2009. (XI. 12.) AB határozat, 167/2018. (V. 16.) AB végzés

[5] 23/2018. (XII. 28.) AB határozat

[6] Pokol Béla (2005): Jogelmélet: Társadalomtudományi trilógia II. Századvég Kiadó, Budapest. 65. o.

[7] Gárdos-Orosz Fruzsina (2019): A rendes bíróságok és az Alkotmánybíróság kapcsolata az alapjog-érvényesítésben. in: Alkotmányjogi panasz – az alapjog-érvényesítés gyakorlata. HVG-ORAC, Budapest. 1. o.

[8] Somody et al. (2013) 29. o.

[9] Somody et al. (2013) 32. o.

[10] 3312/2017. (XI. 30.) AB határozat [32]

[11] Pokol (2005) 90. o.

[12] Molnár András – Téglási András – Tóth J. Zoltán (2012): A magánjogi és az alapjogi érvelések együttélése – feszültségek és dilemmák, Jogelméleti szemle, 2012/2. 24. o.

[13] Somody et al. (2013) 23. o.

[14] Téglási András (2015): Az alapjogok hatása a magánjogi viszonyokban az Alkotmánybíróság gyakorlatában az Alaptörvény hatálybalépését követő első három évben – különös tekintettel a tulajdonhoz való jog alkotmányos védelmére. in: Jogtudományi Közlöny 2015/3. 150. o.

[15] Cservák Csaba (2017): Az alapjogok (és az Alaptörvény) érvényesüléséről, alkalmazhatóságáról. in: Jogelméleti Szemle 2017/3. szám 15. o.

[16] Téglási (2020) 168. o.

[17] 22/2017. (IX. 11.) AB határozat [38]

[18] Somody et al. (2013) 32. o.

[19] Chronowski Nóra (2017): Az Alkotmánykonform értelmezés és az Alaptörvény. in: Közjogi Szemle, 2017/4, 10. o.

- [20] Halmai Gábor (2003): Az emberi jogokat védő magyarországi intézmények. in: Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): Emberi jogok, Osiris 227. o.
- [21] Halmai (2003) 225. o.
- [22] Halmai (2003) 229. o.
- [23] Gárdos-Orosz (2019) 4. o.
- [24] Jakab András (2011): A bírói jogértelmezés az Alaptörvény tükrében. in: Jogesetek magyarázata, 2011/4. 93. o.
- [25] Arató Balázs – Cservák Csaba (2020): A német alapjogvédelem és alkotmánybíráskodás rendszeréről. in: Jogelméleti Szemle 2020/2. szám 14. o.
- [26] Cservák (2017) 22. o.
- [27] Dojcsák Dalma (2016): Beszűrődő alapjogok – alapjogi bíráskodás és annak hiánya a rendesbíróóságok gyakorlatában: ki védje az alapjogokat? in: Fundamentum 2016/1. szám 78. o.
- [28] Téglási (2015) 156. o.
- [29] Pokol Béla (2003): A bírói hatalom. Budapest: Századvég Kiadó 72. o.
- [30] Gárdos-Orosz (2019) 1. o.
- [31] 3173/2015. (IX. 23.) AB határozat [53]
- [32] 3003/2012. (VI. 21.) AB végzés [4]
- [33] 3119/2015. (VII. 2.) AB végzés [22]
- [34] 3003/2012. (VI. 21.) AB végzés [4]
- [35] 3021/2018. (I. 26.) AB határozat [23]
- [36] 3309/2012. (XI. 12.) AB végzés [5]

[37] 3309/2012. (XI. 12.) AB végzés [5]

[38] Chronowski (2017) 10. o.

[39] Pokol (2005) 172-173. o.

[40] Tóth J. Zoltán (2017): A magyar bírói érvelés jellege: jogértelmezés és jogi érvelés a magyar felsőbbbíróságok gyakorlatában. in: *Iustum Aequum Salutare* XIII. 2017. 2. szám 121-138. o.

[41] Gárdos-Orosz (2019) 1. o.

[42] Chronowski (2017) 8. o.

[43] Chronowski (2017) 7. o.

[44] 3176/2013. (X. 9.) AB határozat

[45] 3/2015. (II. 2.) AB határozat

[46] 3134/2020. (V. 15.) AB határozat [24]

[47] 3090/2015. (V. 19.) AB határozat

[48] 14/2015. (V. 26.) AB határozat

[49] 9/2016. (IV. 6.) AB határozat [37]

[50] 34/2017. (XII. 11.) AB határozat [19]

[51] 6/2018. (VI. 27.) AB határozat [30]

[52] 3312/2017. (XI. 30.) AB határozat [31]

[53] lásd még pl.: 6/2018. (VI. 27.) AB határozat [28]

[54] 3002/2018. (I. 10.) AB határozat [60]

[55] 6/2018. (VI. 27.) AB határozat [29]

[56] 14/2016. (VII. 18.) AB határozat [89]

[57] 5/2017. (III. 10.) AB határozat [55]

[58] pl. 3/2015. (II. 2.) AB határozat

[59] 3/2015. (II. 2.) AB határozat [59]

[60] 3/2015. (II. 2.) AB határozat [48]- [50]

[61] 9/2016. (IV. 6.) AB határozat [82]

[62] 3/2015. (II. 2.) AB határozat [78]- [79]

[63] 3312/2017. (XI. 30.) AB határozat [88], 3145/2018. (V. 7.) AB határozat [92]

[64] Téglási (2015) 149. o.

[65] Jakab András – Vincze Attila (2009): Alapjogok érvényesíthetősége a bíróságokon. in: Az Alkotmány kommentárja II, szerk. Jakab András, Budapest, Századvég Kiadó, 2670-2677. o.

[66] pl. Bedő Renáta (2018): Az alapjogok érvényesülése magánviszonyokban Magyarországon – fókuszban a fórumrendszer. in: Fundamentum 2018/1. szám 59. o.

[67] Tóth Gábor Attila (1995): Az emberi jogok bírói védelme. in: Társadalmi szemle, 1995/7. 43. o.

[68] Halmai (2003) 227. o.

[69] Vékás Lajos – Vincze Attila (2011): A Legfelsőbb Bíróság döntése az alapvető jogok polgári jogviszonyokban való alkalmazásáról. Gyülekezési jog birtokháborító jellegű gyakorlása. in: Jogesetek Magyarázata 2011/4. 14. o.

[70] Sonnevend Pál (1998): Az alapjogi bíráskodás és korlátai. in: Fundamentum 1998/4. 80-82. o.

[71] Téglási (2015) 149. o.

[72] 3/2015. (II. 2.) AB határozat [37]

[73] 3312/2017. (XI. 30.) AB határozat [49]

[74] Arató-Cservák (2020) 3-4. o.

[75] Téglási (2020) 166. o.

[76] Téglási (2020)

[77] Arató Balázs – Cservák Csaba (2003): Részvénytársaság – egy hatóság képében. in: Jogelméleti Szemle 2003/2. szám

[78] Cservák Csaba (2020): A jog rétegelméletének új megközelítése – különös tekintettel az alkotmánybíráskodás szempontjaira. in: Jogelméleti Szemle 2020/2. szám 129-130. o.

[79] Sonnevend (1998)

[80] Cservák (2017) 20. o.